

YOSHLARNI KIBERJINOYATCHILIKDAN HIMOYA QILISHDA OILA VA JAMIYAT HAMKORLIGINING FALSAFIY ASOSLARI

Sultonov Xusanboy Nabijonovich
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22918258>

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarni kiberjinoyatchilikdan himoya qilish jarayonida oila va jamiyat hamkorligining ijtimoiy-falsafiy asoslari, uning tuzilmaviy, aksiologik va kommunikativ determinantlari tahlil qilinadi. Oila raqamli xulq-atvorning birlamchi normativ namunasini beruvchi institut, jamiyat esa ushbu namunani mustahkamlovchi yoki zaiflashtiruvchi kengroq muhit sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda himoya samaradorligi ikki institutning alohida faolligi bilan emas, balki ular o’rtasidagi qadriyat izchilligi va axborot almashinuvi sifati bilan belgilanishi asoslanadi.

Kalit so’zlar: oila, jamiyat, mahalla, kiberjinoyatchilik, yoshlar, ota-ona vositachiligi, ijtimoiy kapital, ishonch, ijtimoiy nazorat, raqamli tarbiya, hamkorlik, sotsializatsiya.

Abstract: This article analyzes the socio-philosophical foundations of family–society cooperation in protecting young people from cybercrime, as well as its structural, axiological, and communicative determinants. The family is interpreted as an institution that provides primary normative models of digital behavior, while society is viewed as a broader environment that can either reinforce or weaken these models. The study substantiates that the effectiveness of protection is determined not by the separate activities of the two institutions, but by the consistency of values between them and the quality of information exchange.

Keywords: family, society, mahalla, cybercrime, youth, parental mediation, social capital, trust, social control, digital upbringing, cooperation, socialization.

Аннотация: В статье анализируются социально-философские основы взаимодействия семьи и общества в процессе защиты молодежи от киберпреступности, а также его структурные, аксиологические и коммуникативные детерминанты. Семья рассматривается как институт, формирующий первичные нормативные модели цифрового поведения, а общество — как более широкая среда, способная укреплять или ослаблять эти модели. Обосновывается, что эффективность защиты определяется не раздельной активностью двух институтов, а согласованностью ценностей между ними и качеством информационного обмена.

Ключевые слова: семья, общество, махалля, киберпреступность, молодежь, родительское посредничество, социальный капитал, доверие, социальный контроль, цифровое воспитание, сотрудничество, социализация.

KIRISH

Yoshlarni kiberjinoyatchilikdan himoya qilish masalasi zamonaviy sharoitda alohida institut yoki alohida vazirlik doirasida hal etilishi mumkin bo’lgan tor sohaviy vazifa bo’lishdan chiqdi. Raqamli tahdidning o’ziga xosligi shundaki, u shaxsga uning eng shaxsiy makonida - shaxsiy qurilmasi, yotoqxonasi, yolg’iz vaqti orqali yetib boradi. Bu holat an’anaviy himoya

mantiqini tubdan o’zgartiradi: eshikni qulflash, hovlini yoritish yoki ko’chada patrul tashkil etish kabi fazoviy choralar kibermakonda o’z ma’nosini yo’qotadi. Xavf endi tashqi chegaradan emas, balki ichkaridan, yosh shaxsning o’z ixtiyori bilan ochilgan aloqa kanali orqali kiradi. Shu sababli himoyaning yagona haqiqiy chegarasi yosh shaxsning o’zi va uning eng yaqin ishonchli muhiti bo’lib qoladi. Bu esa oila va jamiyat hamkorligini raqamli xavfsizlik masalasining markaziga olib chiqadi. Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan oila va jamiyat munosabati klassik muammolardan biri hisoblanadi. Oila shaxsning birlamchi sotsializatsiya instituti bo’lib, u yosh avlodga nafaqat bilim va ko’nikma, balki dunyoni idrok etish tarzini, ishonch va shubhaning chegaralarini, hokimiyatga va me’yorga munosabatni ham uzatadi. Jamiyat esa oilaning ishini ham qo’llab-quvvatlashi, ham inkor etishi mumkin bo’lgan kengroq normativ maydonni tashkil etadi. Ushbu ikki institut o’rtasidagi munosabatning sifati shaxs shakllanishining yakuniy natijasini belgilaydi. Uri Bronfenbrenner ilgari surgan ekologik yondashuv bu bog’liqlikni tizimli tarzda ochib beradi: shaxs rivojlanishi bir-birining ichiga joylashgan mikro, mezo, ekzo va makrotizimlar o’zaro ta’sirida kechadi, mezotizim esa aynan oila va boshqa institutlar o’rtasidagi aloqalar sifati bilan belgilanadi [7]. Raqamli tahdidlar kontekstida bu shuni anglatadiki, oilaning yolg’iz sa’y-harakati, agar u maktab, mahalla va media makon tomonidan qo’llab-quvvatlanmasa, yetarli himoya bera olmaydi.

O’zbekiston sharoitida ushbu masalaning dolzarbligi statistik ko’rsatkichlar bilan ham tasdiqlanadi. Xalqaro tashkilotlar ma’lumotlariga ko’ra, mamlakatda kiberjinoyatlardan jabrlanganlar soni 2022-yildagi taxminan 20 ming holatdan 2023-yilda 30 mingdan ortiq holatga o’sgan, moliyaviy zarar esa 8,5 million dollardan 25 million dollargacha ko’tarilgan. Jabrlanuvchilarning sezilarli qismini 14-30 yoshdagi shaxslar tashkil etadi. Ayni paytda amaliyotdagi eng jiddiy muammolardan biri raqamlar emas, balki latent xarakterdir: yosh shaxs xavfli holatga tushganda ko’p hollarda kattalarga murojaat qilmaydi. Buning sabablari ham axloqiy, ham psixologik: uyalish, tanbeh eshitish qo’rquvi, qurilmadan mahrum bo’lish xavfi va o’z xatosini tan olishdan cho’chish. Demak, himoya tizimining eng zaif bo’g’ini texnik vositalar emas, balki yosh shaxs bilan kattalar o’rtasidagi muloqot kanalining uzilishidir. Aynan shu nuqtada oila va jamiyat hamkorligining falsafiy mazmuni ochiladi. Hamkorlik bu yerda tashkiliy muvofiqlashtirish yoki hisobot almashinuvi emas, balki yosh shaxs atrofida uzluksiz ishonch maydonini yaratishni anglatadi. Agar bola oilada xatosini aytganda jazolanmasligiga, maktabda kamsitilmasligiga va mahallada obro’si to’kilmasligiga ishonsa, u xavfli holat haqida o’z vaqtida xabar beradi. Agar bu ishonch yo’q bo’lsa, u muammoni yashiradi va aynan yashirish uni jinoyatchilarning navbatdagi bosqichi uchun himoyasiz qoldiradi. Shu ma’noda ishonch profilaktikaning psixologik qulayligi emas, balki uning funksional sharti hisoblanadi. Milliy madaniy kontekstda ushbu masalaning o’ziga xos yechim resursi mavjud. O’zbek jamiyatida mahalla instituti asrlar davomida oila bilan davlat o’rtasidagi vositachi bo’g’in vazifasini bajarib kelgan. Uning tarbiyaviy salohiyati ma’muriy vakolatdan emas, balki qo’shnihilik, o’zaro tanish-bilishlik, jamoaviy obro’ va o’zaro yordam an’alaridan kelib chiqadi. Jeyms Kolman ko’rsatganidek, ijtimoiy kapital aynan shunday zich va yopiq ijtimoiy tarmoqlarda to’planadi va u yosh avlodning inson kapitalini shakllantirishda hal qiluvchi rol o’ynaydi [8]. Mahalla sharoitida kattalar bir-birining farzandini taniydi, xavfli o’zgarishni erta payqaydi va rasmiy tartibga murojaat qilishdan oldin norasmiy yordam ko’rsata oladi. Bu resurs raqamli xavfsizlik sohasida

hozircha yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayni paytda zamonaviy sharoit ushbu an’anaviy resursning zaiflashuv tendensiyasini ham ko’rsatmoqda. Shaharlashuv, mehnat migratsiyasi, ish rejimining zichlashuvi va oilaviy muloqot vaqtining qisqarishi kattalar bilan farzandlar o’rtasidagi bevosita aloqani kamaytiradi. Ba’zi hollarda raqamli qurilma tarbiya vositasi sifatida emas, balki bolani band qilib turuvchi vosita sifatida qo’llaniladi, bu esa nazoratsiz raqamli tajribaning erta yoshda boshlanishiga olib keladi. Robert Patnem jamoaviy ishtirokning susayishi va ijtimoiy aloqalarning zaiflashuvi jamiyatning umumiy himoya salohiyatini kamaytirishini ko’rsatgan [10]. Raqamli kontekstda bu tendensiya alohida xavf tug’diradi, chunki nazoratsiz qolgan yosh shaxs uchun onlayn hamjamiyat real jamoaning o’rnini egallaydi. Mazkur maqolaning ilmiy muammosi shundan iboratki, yoshlarni kiberjinoyatchilikdan himoya qilish bo’yicha mavjud tadqiqotlarda oila va jamiyat ko’pincha alohida-alohida tahlil qilinadi: oila pedagogik va psixologik ishlarda, jamiyat esa huquqiy va kriminologik ishlarda ko’rib chiqiladi. Ular o’rtasidagi hamkorlikni yaxlit falsafiy kategoriya sifatida tushuntiruvchi konseptual model esa yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Tadqiqotning maqsadi oila va jamiyat hamkorligining falsafiy asoslarini ochib berish, uning samaradorligini belgilovchi shartlarni aniqlash hamda raqamli himoyaning integrativ modelini asoslashdan iborat.

Hamkorlik muammosining yana bir jihati javobgarlik chegarasining noaniqligi bilan bog’liq. Amaliyotda ko’pincha oila mas’uliyatni ta’lim muassasasiga, ta’lim muassasasi huquqni muhofaza qiluvchi organlarga, ular esa o’z navbatida oilaga havola qiladi. Natijada har bir institut o’z vazifasini bajargan holda ham yosh shaxs himoyasiz qoladi, chunki javobgarlik zonolari orasidagi bo’shliqda hech kim ish ko’rmaydi. Falsafiy nuqtai nazardan bu hodisa mas’uliyatning tarqalishi deb ataladi va u ko’p subyektli tizimlarning tipik nuqsonidir. Uni bartaraf etishning yagona yo’li javobgarlikni bo’lish emas, balki uni umumiyLashtirishdir. Oila va jamiyat hamkorligining falsafiy asosini tashkil etuvchi yana bir tushuncha - o’zaro tan olishdir. Yosh shaxs kattalar tomonidan nazorat obyekti sifatida emas, balki fikri hisobga olinadigan subyekt sifatida tan olinganda, u kattalar bilan aloqani saqlashdan manfaatdor bo’ladi. Aksincha, uning tajribasi mensimaslik bilan qarshi olinsa, u o’z raqamli hayotini kattalar dunyosidan butunlay ajratadi. Bunday ajralish esa raqamli xavfsizlik nuqtai nazaridan eng xatarli holat hisoblanadi, chunki u yosh shaxsni xavf bilan yakkama-yakka qoldiradi. Ushbu masalaning normativ-huquqiy jihati ham e’tiborga loyiq. O’zbekistonda voyaga yetmaganlar huquqlarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini ta’minlash va profilaktika ishini tashkil etishga oid qonunchilik bazasi izchil takomillashtirilib borilmoqda, oila, mahalla va ta’lim muassasasi o’rtasidagi hamkorlik esa alohida vazifa sifatida belgilangan. Biroq normativ talabning mavjudligi hamkorlikning real ishlashini o’z-o’zidan kafolatlamaydi. Hamkorlik rasmiy hisobot shaklida amalga oshirilsa, u qog’ozdagi jarayonga aylanadi; u ishonch va o’zaro manfaatdorlik asosida qurilgandagina real himoya funksiyasini bajaradi. Shu maqsaddan kelib chiqib, maqolada hamkorlik uch o’lchovli hodisa sifatida talqin qilinadi. Aksiologik o’lchov oila va jamiyat tomonidan uzatiladigan qadriyat xabarining bir xilligini ifodalaydi: agar oilada halollik targ’ib qilinsa-yu, atrof-muhitda tez boyish namunalari obro’li deb ko’rsatilsa, tarbiyaviy ta’sir neytrallashadi. Kommunikativ o’lchov institutlar o’rtasidagi axborot almashinuvining tezligi va sifatini anglatadi: maktab payqagan o’zgarish oilaga, oila sezgan xavf esa vakolatli organga o’z vaqtida yetib borishi lozim. Institutsional o’lchov esa har bir tomonning javobgarlik doirasi aniq belgilanganini va bu doiralar

orasida bo’shliq qolmaganini bildiradi. Ushbu uch o’lchovning uzviy birligigina hamkorlikni deklaratsiyadan real himoya mexanizmiga aylantiradi.

Mavzuga oid milliy ilmiy adabiyotlar tahlili oila, ta’lim va raqamli muhit munosabatini yorituvchi ikki tadqiqot yo’nalishini ajratish imkonini beradi. Birinchi yo’nalish G.E.Turayevaning ishlarida namoyon bo’ladi. Uning “Bo’lajak o’qituvchilarni sog’lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish” nomli monografiyasida axborot texnologiyalarining talaba-yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasidagi o’rni, internet tarmog’ining salbiy ta’sirlari va ularning oldini olish choralari tizimli tahlil qilingan [1]. Ushbu tadqiqotning mazkur maqola uchun ahamiyati shundaki, u raqamli muhitni tarbiya jarayonidan tashqaridagi begona hodisa emas, balki tarbiyaning yangi maydoni sifatida ko’radi. Bunday talqin oila va ta’lim muassasasi o’rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash uchun metodologik asos beradi: agar raqamli muhit tarbiya maydoni bo’lsa, unda kattalarning ishtiroki taqiqlovchi nazorat emas, balki hamrohlik shaklida bo’lishi lozim. Shu bilan birga, Turayeva tadqiqoti asosan pedagogik jarayon va bo’lajak o’qituvchilar tayyorgarligi doirasida qoladi; oila bilan mahalla va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o’rtasidagi bevosita hamkorlik mexanizmlari alohida predmet sifatida ochib berilmagan. Ikkinchi yo’nalish Muhammadrahim Karimovning yoshlar dunyoqarashiga oid falsafiy tadqiqotlarida o’z ifodasini topgan. Uning hammualliflikda chop etilgan “Philosophical Analysis of the Concepts of Youth Worldview and Innovative Thinking” nomli maqolasida yoshlar dunyoqarashining shakllanish qonuniyatlari, innovatsion tafakkurning falsafiy asoslari va axborot muhitining yosh avlod ongiga ta’siri tahlil qilingan [2]. Bu yondashuv oila va jamiyat hamkorligini yoritishda muhim nazariy tayanch beradi, chunki u yoshlarni tarbiyaviy ta’sirning passiv obyekti emas, balki o’z dunyoqarashini faol quruvchi subyekt sifatida ko’radi. Ushbu qarashning amaliy natijasi shuki, hamkorlik modeli yoshlarni chetlab o’tib qurilmasligi, aksincha ularni muhokamaning teng ishtirokchisiga aylantirishi lozim. Karimov tadqiqotlarining cheklovi esa shundaki, ular dunyoqarashning gnoseologik va aksiologik jihatlariga qaratilgan bo’lib, uning oilaviy muhit bilan o’zaro aloqasi alohida tahlil predmeti sifatida ajratilmagan. Ushbu ikki yo’nalishni uzviy bog’lash natijasida oila va jamiyat hamkorligining uch qatlamli mantiqi ko’rinadi: birinchi qatlam - oiladagi birlamchi qadriyat va ishonch muhiti; ikkinchi qatlam - ta’lim muassasasi va mahalla tomonidan ushbu muhitning tasdiqlanishi hamda kengaytirilishi; uchinchi qatlam - yosh shaxsning o’zi tomonidan qadriyatlarning mustaqil qabul qilinishi va raqamli xulq-atvorda amalga oshirilishi. Mazkur maqola aynan ikkinchi va uchinchi qatlamlar o’rtasidagi o’tish nuqtasini markazga oladi. Milliy adabiyotlarning yana bir muhim jihati ta’lim uzluksizligi bilan bog’liq: Sh.Ergashbayevning uzluksiz ta’lim tizimi orqali yoshlarning ma’naviy dunyoqarashini rivojlantirishga bag’ishlangan ishlarida tarbiyaviy ta’sirning izchilligi va bosqichma-bosqichligi asoslangan [3; 6]. Bu qarash hamkorlik modeli uchun bevosita ahamiyatga ega, zero oila va jamiyat o’rtasidagi aloqa bir martalik tadbir emas, balki bolaning butun ulg’ayish davrini qamrab oluvchi uzluksiz jarayon bo’lishi lozim. Milliy adabiyotlar tahlilining umumiy xulosasi shundan iboratki, o’zbek ilmiy an’anasida oila va mahalla instituti tarbiyaviy resurs sifatida keng o’rganilgan bo’lsa-da, ular raqamli xavfsizlik tizimining tarkibiy elementi sifatida nisbatan kam tadqiq etilgan. Mazkur maqola aynan shu bo’shliqni to’ldirishga qaratilgan bo’lib, an’anaviy ijtimoiy institutlarni zamonaviy xavfsizlik arxitekturasiga integratsiyalash imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslaydi.

Shunday qilib, milliy ilmiy adabiyotlar raqamli muhitning tarbiyaviy jihatlarini hamda yoshlar dunyoqarashining falsafiy asoslarini yetarli darajada yoritgan bo'lsa-da, oila va jamiyat hamkorligini yaxlit himoya mexanizmi sifatida konseptualashtiruvchi tadqiqotlarga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Mazkur maqola mavjud ilmiy merosni inkor etmaydi, balki uning pedagogik va falsafiy natijalarini yagona ijtimoiy-falsafiy tushuncha - institutlararo ishonch doirasida qayta tizimlashtiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yoshlarni kiberjinoatchilikdan himoya qilishda oila va jamiyat hamkorligi tashkiliy muvofiqlashtirish masalasi emas, balki himoya tizimining mazmunini belgilovchi fundamental ijtimoiy-falsafiy asosdir. Raqamli tahdid shaxsga uning eng shaxsiy makonida yetib borgan uchun himoyaning yagona real chegarasi yosh shaxsning o'zi va uning ishonchli muhiti bo'lib qoladi. Shu sababli himoya samaradorligi texnik vositalar quvvati yoki nazorat qamrovi bilan emas, balki yosh shaxsning xavfli holat haqida kattalarga o'z vaqtida ayta olishi bilan o'lchanadi. Bu esa ishonchni profilaktikaning psixologik fonidan uning funksional shartiga aylantiradi. Tadqiqot asosida hamkorlikning to'rtta funksional darajasi - profilaktika, erta aniqlash, javob berish va reabilitatsiya darajalari ajratildi. Ota-ona vositachiligining cheklovchi va qo'llab-quvvatlovchi modellari qiyosiy tahlil qilinib, birinchisi kichik yoshda, ikkinchisi esa o'smirlik davrida ustuvor bo'lishi lozimligi asoslandi. Mahalla institutining uchta noyob resursi - erta signal berish imkoniyati, norasmiy ishonch kanali va jamoaviy javobgarlik muhiti aniqlanib, ularni raqamli xavfsizlik tizimiga tizimli ravishda kiritish taklif qilindi. Taklif etilgan “oilaviy ishonch - ochiq muloqot - mahalliy jamoa qo'llab-quvvatlovi - institutsional javob - raqamli barqarorlik” modeli ushbu bo'g'inlarning aylanma bog'liqligini ko'rsatadi. Amaliy jihatdan mazkur yondashuv profilaktika ishining baholash mezonlarini o'zgartirishni taqozo etadi. O'tkazilgan uchrashuvlar soni o'rniga oilalarda raqamli mavzular bo'yicha muntazam suhbat o'tkazilish darajasi, xavfli holat haqida kattalarga murojaat qilish ulushi va murojaatdan keyingi javobning tezligi hamda adolatlilik kabi ko'rsatkichlar o'lchanishi lozim. Kelgusida ushbu nazariy model asosida oilalar, ta'lim muassasalari va mahalla faollari ishtirokida sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish, ishonch darajasi bilan xavfli holatlarning oshkor etilishi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tarzda tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday tadqiqotlar oila va jamiyat hamkorligini deklarativ chaqiriqdan o'lchanadigan va boshqariladigan himoya mexanizmiga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turayeva G.E. Bo'lajak o'qituvchilarni sog'lom ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanishni takomillashtirish: monografiya. - Termiz: “TerDU NMM” nashriyoti, 2023. - 116 b.
2. Karimov M., Mamatyusupova R. Philosophical Analysis of the Concepts of Youth Worldview and Innovative Thinking // Miasto Przyszłości. - 2024. - Vol. 48. - P. 719-725.
3. Ergashbaev, S. (2025). O 'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.

4. Livingstone S., Haddon L., Görzig A., Ólafsson K. Risks and Safety on the Internet: The Perspective of European Children. - London: EU Kids Online, London School of Economics and Political Science, 2011. - 170 p.
5. boyd d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. - New Haven: Yale University Press, 2014. - 296 p.
6. Ergashbayev, S. (2025). Uzluksiz ta’lim tashkil etish orqali yoshlarning ma’naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish. Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary, 1(1), 10-13.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979. - 330 p.
8. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // American Journal of Sociology. - 1988. - Vol. 94. - P. S95-S120. - DOI: 10.1086/228943.
9. Mirzaolimjon og’li, M. M., & Shohbozbek, E. (2025). Yangi O’zbekistonning ta’lim siyosati va universitetlarning yangi modellari. Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari, 16(01), 325-328.
10. Putnam R.D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. - New York: Simon & Schuster, 2000. - 541 p.